

KRAJCSOVSZKI MÓNIKA

Lyautey Marokkóban

A protektorátus eszméje és gyakorlata

Hubert Lyautey francia katonatiszt és politikus (1854–1834) neve a történetírás és a kollektív emlékezet számára is elválaszthatatlanul összefonódott a protektorátus intézményével. Gyarmati karrierjének kezdetétől formálódott benne a protektorátus eszméje, és a marokkói évek alatt tette azt gyakorlattá. Mindemellett szerzőként is hatalmas terjedelmű és szerteágazó tematikájú életművet hozott létre. A még életében megjelent írások mellett komoly levelezés maradt ránk, melyben részletesen beszámol élete adott szakaszáról és az őt éppen foglalkoztató kérdésekről. Személyes hangvétellő levelei mellett sok hivatalos levél is rendelkezésre áll. Egy-egy szolgálati időszak eseményei szinte napról napra nyomon követhetők pusztán a levelek nyomán. A jelen tanulmányban szigorúan a protektorátus eszményével kapcsolatos írásokra koncentrálok, és arra keresem a választ, hogyan lett Lyautey-ből egy vitathatatlanul atipikus gyarmatosító, a protektorátus intézményének vezéralakja. Mivel Magyarországon személye és munkássága kevésbé ismert, a kutatásom látókörébe került források és szakirodalmi feldolgozások kizárólag francia nyelvűek. Elsősorban a gyarmati szolgálatok idején keletkezett leveleket és a közben megjelent írásokat tanulmányoztam.

A talán legismertebb francia gyarmati katona, később hadügyminiszter Louis Hubert Gonzalve Lyautey néven született 1854. november 17-én Franciaországban, a lotaringiai Nancy-ban. Apai részről nagy katonai hagyományokkal rendelkező családról beszélhetünk. Dédapja, Pierre-Antoine Lyautey (1761–1854) fényes karriert futott be a forradalmi és napóleoni háborúk korában, előbb hadbiztosként, majd a császári seregek főbiztosaként. Legendás alakja nagy hatást gyakorolt családjára, három fia is követte a katonai pályán. A nagyapa, Hubert Joseph Lyautey (1789–1867) – akiről nevét is kapta – részt vett az oroszországi hadjáratban, ahol több sebesülést is szerzett. Katonai karrierje során tüzértisztként a tábournoki rangig emelkedett, s 1840–1842 között az algériai expedíciós haderő tüzérségének parancsnoka volt, majd a Második Császárság idején szenátori kinevezést kapott.

Lyautey-t családja katonai múltja és az 1870-es francia vereség utáni revans vágya a hadsereg felé sodorta. 1873-ban felvételt nyert a neves Saint-Cyr katonai iskolába. Noha fizikai állapota kiemelkedő volt, visszatekintve zaklatott, kérdésekkel és útkereséssel teli periódusként értékelte élete ezen részét. 1875 áprilisában így írt erről az időszakról: „Ez a megaláztatásokkal és szenvedésekkel teli, Saint-Cyr-ben töltött év ugyan katonává tett, de öntudatlanul. A katonaságnál töltött első tíz hónap tiltakozás volt az elmém minden ellen, ami mesterségem természete és lényege.”¹

A források alapján Lyautey jellemét értékelve elmondhatjuk: más volt, mint a többiek. Ifjú éveiben tele volt kétségekkel. Olyan generációhoz tartozott, amelynek egyik meghatározó élménye az 1870-es vereség volt, aminek következtében a korabeli fiatal elitet

¹ Teyssier, Arnaud: *Lyautey. Le ciel et les sables*, Paris, 2006. 45.

alapvetően a kiábrándultság jellemezte. S noha ő maga is kereste útját, a 281 főből álló évfolyamból a 29. legjobb eredménnyel végzett a Saint-Cyr katonai iskolában, s igazi világfi is volt. A huszonkét éves Lyautey megnyerő volt, mindig elegáns, művelt, jó beszélgetőtárs, szinte igazi párizsi ifjú.

1877. december 31-én hadnagyi kinevezést kapott. Két hónapos szabadságát arra használta, hogy két barátjával nagyapja régi állomáshelyére, az ekkorra már teljesen „pacifikált” Algériába látogatott. Ez volt az első nagyobb utazása, s az arab világ teljesen magával ragadta. Mindenre kíváncsi volt, mindent látni akart, mindent meg akart érteni. Sokat és nagyon lelkesen írt erről az utazásról. Itt találta meg igazi elbeszélő stílusát. Élvezte a kellemes napsütést, az afrikai telet. Nem csak a városokra volt kíváncsi, meg akarta ismerni az igazi Afrikát, a vidéket, azokat a tájakat, amelyeken még nem érződött a francia jelenlét. A hegyekben tett látogatásáról így ír: „Hirtelen feltűntek a hegyek, egyre sűrűsödtek, a nap is máshogy süttött, minden ragyogott és rózsaszínűvé vált. A kocsis leereszkedett egy igazi szakadékba: gázló, rémült teve, kék víz, rongyosan öltözött arabok, vörös sziklák. Aztán hirtelen az egyik kanyarnál a vörös fal megtört és széthasadt: egy hatalmas kapu, igazi hóhullám – o celsius fokról 30-ra emelkedett –, a menet áthaladt, a látvány szélesedett, ez egy új világ, Afrika! Ez Afrika! [...] és a vörös, rózsaszín, kék mind vakítóan és káprázatosan tárult elénk. Beleremegtünk. Nem tudom, létezik-e a világon még egy ilyen hirtelen és fenséges átmenet egyik világból a másikba.”²

A sivatag azonban nem volt olyan misztikus és békés, mint amire Lyautey számított. A kolóniák életének szomorú tablóját láthatta. Mély benyomást tettek rá a mecsetek és az imádkozó arabok: „Egyre jobban becsülöm ezeket az embereket [...], büszkén és méltóságteljesen gyakorolják hitüket.”³ Algír felépítése, nagysága, eleganciája ugyan lenyűgözte, de már túl európainak tartotta. Szerinte Algír tele volt igazi franciákkal és hamis arabokkal. A gyarmatosítás árnyoldala mellett azonban elismerte annak pozitívumait. Dicséretesnek tartotta az infrastruktúra fejlesztését.⁴

Nemcsak maga a táj nyűgözte le, hanem a hihetetlenül élő és mozgásban lévő arab civilizáció is. Az ő szemében – kortársaival ellentétben – az arabok nem voltak alsóbbrendű faj, hanem egy teljesen más kultúra, amelynek megvan a maga története, és érdemes a megbecsülésre, megismerésre. Az iszlámot nem elszegényedett és deformálódott monoteizmusnak tartotta, hanem az emberi szellem magas fokon kidolgozott útjának az abszolút transzcendencia felé.⁵

Sorra kapta a kinevezéseket. Két évet ugyan szolgált Algériában 1880 és 1882 között, de komolyabb gyarmati karrierről csak 1894 után beszélhetünk. 1894. október 12-én Marseille-ből kelt útra Indokínába, ahová kinevezték a francia megszálló seregtest vezérkari főnökének. Már magát az utazást is frissítőnek találta.⁶ Több mint egy hónapig tartó út után, november 20-án megérkezett az észak-vietnámi Tonkin gyarmatra.⁷ „Milyen kár, hogy nem jöttem tíz évvel korábban! Micsoda karriert lehet itt megalapozni, folytatni! Nincs itt egy hadnagyocska, őrállomás vagy felderítő osztag-parancsnok, akiben 6 hónap alatt ne fejlődne

² Teyssier: *Lyautey*, 56–57.

³ Teyssier: *Lyautey*, 57.

⁴ Teyssier: *Lyautey*, 13–61.

⁵ Rivet, Daniel: *Quelques propos sur la politique musulmane de Lyautey au Maroc (1912–1925)*. In: Luizard, Pierre-Jean (dir.): *Le choc coloniale et l’islam. Les politiques religieuses des puissances coloniales en terres d’islam*. Paris, 2006. 255–270.

⁶ Maurois, André: *Lyautey*. Paris, 1934. 29.

⁷ Lyautey, Hubert: *Lettres du Tonkin et de Madagascar (1894–1899)*. Tome 1. Paris, 1920. 83.

ki több kezdeményező készség, akaratérő, kitartás és személyiség, mint egy franciaországi katonatisztben egész karrierje alatt.”⁸

Még az év decemberben találkozott először az akkor ezredesi rangban szolgáló Joseph Gallienivel (1849–1916), aki a következő hat hónapra a parancsnoka lett. A tapasztalt gyarmati tiszt Lyautey egész későbbi gondolkodásmódjára maradandó hatással volt. Lyautey így írt testvérének erről az első találkozásról: „44 éves; nemrég töltött itt 8 napot, és fenemód megragadott, mint éleslátó, határozott és jelentőségteljes figura.”⁹ Az ezredes mellett töltött időszak alatt Lyautey teljesen beleszeretett a gyarmati életbe. Már csak a gyarmati szolgálatban látta a jövőjét. Gallienivel jó viszonyt alakított ki; mindketten tisztelettel fordultak a helyi lakosok felé, tiszteletben tartották a helyi kultúrát, vallást, szokásokat. Lyautey 1897-ig, madagaszkári kinevezéséig Indokínában maradt.¹⁰

Jean Marie de Lanessan (1843–1919) kormányzó Indokínában 1891 és 1894 között folytatott politikája mutatta meg a teljes asszimilálással szembehelyezkedő társulási gyarmatpolitikai elmélet világát. Az előző kormányzók főleg a már meglévő helyi hatalmi struktúrák felszámolására törekedtek, és a francia közigazgatási rendszert erőltették a helyi lakosokra. Az eredetileg biológus, ám később politikai szakíróként is hírnevet szerzett Lanessan nem korlátozta a helyi vezetők befolyását, megőrizte a már meglévő hatalmi és közigazgatási szervezetet. Bár csak pár hónapot töltöttek együtt 1894 novemberére és 1895 januárja között, a kormányzó maradandó és meghatározó hatást gyakorolt Lyautey-re.

Lanessan így ír *A francia gyarmatosítás Indokínában*¹¹ című könyvében: „A franciák általában annyira meg vannak győződve közigazgatási szabályaik és törvényeik felsőbbrendűségéről, hogy első dolguk azokat bevezetni, bárhová is teszik be lábukat, és rákényszerítik minden népre, amely felett hatalmat gyakorolnak.”¹² Ezután bemutat három követendő szabályt: az első a helyi vallási gyakorlat és hitvilág tisztelete, a második a gyarmatosított népek társadalmi intézményeinek tiszteletben tartása; végül kifejti, hogy annyi politikai és közigazgatási struktúrát kell megtartani, amennyit csak lehet, így csökkentve a kiadásokat és elnyerve a helyi vezetők és a nép szimpátiáját.¹³

Lyautey az Indokínában töltött évek alatt mélyíti el – Gallieni iránymutatása nyomán – a társulás politikájának elméletét. Visszaemlékezése szerint Gallieni kulcsmondata ez volt: „Ha azt akarja, hogy igazi gyarmati katonát faragjak önből, kezdje a megfigyeléssel, hallgatással, gondolkodással.”¹⁴

A Lyautey-t inspiráló egyik nagy hatású teoretikus Joseph Chailley-Bert volt. Chailley-Bert gondolkodásának központi elemét a „megismerni és reformálni” elv jelentette. *Indokína gyarmatosítása, az angol példa*¹⁵ című munkájában bemutatja a britek burmai példáját az indirekt kormányzásra. Egy másik, *Tíz év gyarmati politika*¹⁶ című könyvében

⁸ Lyautey: *Lettres du Tonkin*, 84.

⁹ Lyautey: *Lettres du Tonkin*, 83.

¹⁰ Maurois: *Lyautey*, 29.

¹¹ Lanessan, Jean-Louis: *La colonisation en Indo-Chine*. Paris, 1895. (A Jean-Marie Antoine Louis de Lanessan néven anyakönyvezett gyarmatpolitikus és természettudós szerzőként a Jean-Louis de Lanessan nevet használta.)

¹² Venier, Pascal: *Lyautey et l'idée de protectorat de 1894 à 1902: Genèse d'une doctrine coloniale*. Revue française d'histoire d'outre mer, t. 78. (1991) N° 293. 502.

¹³ Venier: *Lyautey et l'idée de protectorat*, 502.

¹⁴ Venier: *Lyautey et l'idée de protectorat*, 504.

¹⁵ Chailley-Bert, Joseph: *La colonisation de l'Indo-Chine, l'expérience anglaise*. Paris, 1892.

¹⁶ Chailley-Bert, Joseph: *Dix années de politique coloniale*. Paris, 1902.

összefoglalja gyarmati tapasztalatait. A gyarmati egység problémájáról beszél, vagyis hogy nem tesznek különbséget az egyes részek között, a birodalmat homogén egységként kezelik, nem vesznek tudomást a korból, az erőforrásokból, a felszereltségből és intézményrendszerből fakadó különbségekről. A régi gyarmatok, mint Kanada vagy az Antillák, még nagyrészt lakatlanok voltak. Az újabbak már igen nagyszámú őslakos lakossággal rendelkeznek. Először merül fel az őslakos kérdés, és szerinte ez a legfontosabb. „Az őslakos-politika azt jelenti, hogy el kell ismerni a faji, szellemi törekvések és szükségletek terén a birtokba vett területek lakossága és európai uraik között fennálló különbségeket, és ezek a különbségek magukban foglalják az intézményrendszerek különbözőségének szükségességét.”¹⁷ (Lyautey szóról szóra idézi ezt a definíciót a madagaszkári időszakról szóló későbbi monográfiájában.¹⁸) Korábban vallási alapon tettek különbséget az emberek között. Miután megkeresztelkedtek, az őslakosok is franciákká váltak, így mindenki ugyanazon törvénykezés hatálya alá került. A forradalom után a vallás elvesztette jelentőségét, és megjelent a kulturális asszimilálás. De az új gyarmatokon az őslakosok annyira sokan voltak és annyira erős kulturális háttérrel rendelkeztek, hogy már nehezen válhattak tisztán francia állampolgárrá. Ki kellett tehát dolgozni az őslakosokkal kapcsolatos külön politikát.¹⁹

A másik nagy hatású gondolkodónak Jules Harmand (1845–1921) tekinthető, aki megalakította a társulás politikájának elméletét. Egy angol művet, Sir John Strache *India* című könyvét fordította franciára, és az előszóban a következőképpen ír a társulás politikájáról: „Érdekeiken keresztül kell magunkhoz kötnünk az anamitákat,²⁰ nemcsak anyagi, de erkölcsi érdekeiken keresztül is. Ugyan feltartóztattuk ezt a fellendülőben lévő népet, de el kell érniük, hogy a hódító és a meghódított nép között valódi társulás alakuljon ki, bekapcsolódva a hagyományok láncolatába, amit a hódítás megszakíthatott, de el nem tüntethetett.”²¹ *Uralom és gyarmatosítás*²² című munkájában foglalja össze gondolatait. Bírálja az expanziós politika kapitális hibáját, az asszimiláció erőltetését. „A társulás politikája messze áll attól, hogy véget vessen a különböző őslakos csoportok felelősségvállalásának. Inkább próbálja azt megerősíteni és használni, az őslakosok érdekeit is szolgálva, tudatosan bevonva őket a megvalósításba.”²³

Még egy jelentős hatást kell megemlítenünk az indokínai szolgálat éveiből, mégpedig a megszállt területek helyi vezetőivel kötött megállapodásokra épülő pacifikálás taktikáját, amit többek között Gallieni is alkalmazott. A különböző etnikai csoportokkal kötött megállapodások afféle nem hivatalos mikroprotektorátusok létrejöttét eredményezték.

Leveleiben Lyautey az „indokínai tanulmányok ciklusaként”²⁴ említi az 1894 és 1897 közötti időszakot. Ezek szerint a protektorátus doktrínája gyarmati karrierje elejétől kezdve formálódott benne, s idővel a társulás politikáján alapuló gyarmatosítás szószólójává vált. Szorgalmazta az indirekt kormányzást és az őslakosok bevonását a gyarmati közigazga-

¹⁷ Chaillay-Bert: *Dix années de politique coloniale*, 45.

¹⁸ Lyautey, Hubert: *Dans le sud de Madagascar: pénétration militaire, situation politique et économique, 1900–1902*. Paris, 1903. 381.

¹⁹ Chaillay-Bert: *Dix années de politique coloniale*, 47–50.

²⁰ Anamiták: a mai Vietnam középső részének megfelelő egykori Anam (vagy Annam) királyság őslakosai.

²¹ Idézi: Venier: *Lyautey et l'idée de protectorat*, 504.

²² Harmand, Jules: *Domination et colonisation*. Paris, 1919.

²³ Idézi: Venier: *Lyautey et l'idée de protectorat*, 505.

²⁴ Venier: *Lyautey et l'idée de protectorat*, 501.

tásba.²⁵ 1900-ban megjelent egy könyve a hadsereg gyarmati szerepéről (*Du rôle colonial de l'armée*²⁶), amelyben leírja Madagaszkáron szerzett katonai, politikai és gazdasági tapasztalatait.²⁷ Az erő és a politika együttes használatát tartja a legjobb módszernek: „Hisszük-e, hogy egy katona örömmel felégeti a falut, ahova megérkezik, ha tudja, hogy később állomáshelye lesz hónapokon vagy éveken keresztül? Elpusztítaná a rizsföldeket, melyek később táplálják? Pazarolná az állatokat, melyek később ételként kerülnek asztalára? Rosszul bánná a lakosokkal, kik később segítői és munkatársai lesznek? Nem.”²⁸ Nem szabad elfelejteni, hogy a sikeres megszállás után az elsődleges feladatok közé tartozik a falu újjáépítése, a kereskedelem újraindítása és egy iskola alapítása. A katonai pacifikálás szükséges, de a kezdetektől fogva kombinálni kell a politikával. Tanulmányozni és biztosítani kell a megszállt lakosság szociális szükségleteit, így is biztosítva a gyarmatosítás eredményességét. Részletesen szól a katonák szerepéről, akik a pacifikálást követően köztisztviselőkké válnak. Egy katonának egyszerre földművesnek, építésznek és kereskedőnek kell lennie. Nagyon fontosnak tartja a helyi nyelvek ismeretét is.²⁹

1903. szeptember 9-én sürgősen Párizsba rendelték, és másnap kinevezték az ain-sefrai-i alkörzet vezetőjének, és dandártábornokká léptették elő. Feladata az lett, hogy úrrá legyen az algériai–marokkói határnál kialakult helyzeten. 1906-ban ő lett az oráni hadosztály ideiglenes parancsnoka. Ekkor még nem sejtette, hogy karrierje nagy fordulópontra áll. Az akkori miniszterelnök, Georges Clemenceau kormánya nem adott semmilyen biztosítékot számára; ráadásul a kormányt bizalmatlanság vette körül. Lyautey úgy érezte, helyzete nagyon bizonytalan, s komolyan gondolkodott azon, hogy kilép a hadsereg kötelékéből. Barátai próbálták meggyőzni és kimozdítani búskomorságából. Gallieni, akivel Madagaszkár óta folyamatosan levelezett, ezt írta: „Ne siessen otthagyni a hadsereget. Megbánná ezt a döntést, nem minden olyan idilli a civil életben sem.”³⁰ Egészen odáig fajult az állapota, hogy – láthatóan akár öngyilkosságot is fontolgatva – még búcsúleveleket is írt családjának, barátainak, egyet pedig testvérének, Raoulnak. Ez egyfajta önvallomás volt, és a gyarmatosítás történetében bekövetkezett változások szempontjából is nagyon fontos adalékokkal szolgál: „Itt hagyom az életet. Évek óta az a célom és életem értelme, hogy hazám gyarmatbirodalmát fejlesszem. Pályám szerencsés körülményei, irányultságom, adottságaim lehetővé tették számomra, hogy minden igyekezetemmel ezen terület igazi szakértőjévé váljak. Most azonban azt érzem, hogy Franciaország egyre inkább letér a gyarmatosítás útjáról, sőt a 10 évvel ezelőtti helyzethez képest: nincs már mit megvalósítani.”³¹

Végül sikerült kilábalnia a válságból; 1909-ben (ötvenöt évesen) megnősült. 1910-ben kinevezték a rennes-i 10. hadtest parancsnokának. Ezt úgy élte meg, mint „egy zuhanást az ötödik emeletről”.³² El kellett hagynia szeretett Afrikáját.

Hírneve 1912-re már nagy volt. Ismerték kitarását, munkabírását, hihetetlen találékonyságát és határozottságát. Nem csak a katonaság keretein belül volt megbecsült, a nagyvilági és értelmiségi körökben is otthonosan mozgott. Erre az egyik legjobb bizonyíték, hogy 1912. október 31-én beválasztották a Francia Akadémia tagjai közé.

²⁵ Venier: *Lyautey et l'idée de protectorat*, 516–517.

²⁶ Lyautey, Hubert: *Du rôle colonial de l'armée*. Paris, 1900.

²⁷ Teyssier: *Lyautey*, 140–160.

²⁸ Lyautey: *Du rôle colonial de l'armée*, 16.

²⁹ Lyautey: *Du rôle colonial de l'armée*, 16–18.

³⁰ Teyssier: *Lyautey*, 239.

³¹ Teyssier: *Lyautey*, 248.

³² Teyssier: *Lyautey*, 255.

A nemzetközi eseményeket Lyautey figyelemmel kísérte Franciaországból is. Örömmel konstataálta, hogy a franciák szabad kezet kaptak Marokkóban. Úgy érezte, itt talán a protektorátusi szerződés szellemében megvalósulhat az, amit régóta szeretett volna elérni, vagyis a gyarmatosítás olyan formája, ahol tiszteletben tartják a helyi szokásokat és viszonyokat.

Először Gallienit kérték fel a marokkói főrezidens posztjára, de ő korára hivatkozva nem vállalta, és maga helyett Lyautey-t javasolta. Végül 1912. április 27-én megszületett a döntés: Lyautey-t nevezik ki Franciaország marokkói főrezidensének. Ezzel életének új szakasza kezdődött. Igazán méltó kihívás volt ez számára, életének legnagyobb feladata előtt állt. Első Casablancában töltött éjszakáján így írt: „A helyzet egyre súlyosabbnak mutatkozik, de érzem, hogy bizalom és odaadás vesz körül. Érzem a saját bensőmből fakadó erőt, ami semmihez sem hasonlítható. [...] Bármilyen borzalmas veszéllyel és szörnyű kockázattal is találjam szemben magam holnap, elmondhatom: mindennél jobban szeretem ezt az életet.”³³

Lyautey kortársai civilizátori felsőbbrendűséggel tekintettek Marokkóra. Úgy hitték, hogy visszamaradott, megújulásra képtelen, vallási tekintetben fanatizmusba hajló néppel állnak szemben. Ez az elképzelés nagyon divatos volt akkoriban. A gyarmatosítók szerettek a civilizáció hordozóiként tündökölni, mintegy ezzel igazolva tetteiket a világ előtt. A helyi lakosokat a legkisebb mértékben sem tekintették partnernek, nem szívesen kerültek velük kapcsolatba.

Lyautey hozzáállása gyökeresen eltért ettől. Ő is elismerte, hogy a francia behatolás elleni felkelésekben szerepet játszott az iszlám, de emellett látta a marokkói nép attól való félelmét, hogy elveszti társadalmi berendezkedését, évszázados szokásait. Látta a hazafias szellem kétértelműségeit, gyötrődéseit a fennálló helyzettel szemben. Igyekezett nem civilizátorként, hanem inkább restaurátorként feltüntetni magát. Többször is olvashatjuk nála, hogy szeretete volna a régi rendszert visszaállítani. Ezt tartotta a protektorátus lényegének. Véget akart vetni az egyre elfajuló inflációnak, a túlzott modernitásnak. Meg akarta tartani a gyarmatosítás előtti hierarchikus viszonyokat, nagyon fontosnak tartotta a helyi uralkodó dinasztia biztonságát. Az iszlámot is védelmezte. Nem akart a szükségesnél jobban változtatni a megszokott viszonyokon.

Tisztán látta, hogy az európaiak pusztá jelenléte milyen komoly gondot okoz a marokkóiak számára. Ez főleg az európaiak magatartásából fakadt, akik egyáltalán nem tisztelték a helyi szokásokat, sokszor gyalázatosan viselkedtek. Már első gyarmati szolgálata idején (Algír, 1880–1882) azt tapasztalta, hogy az európaiak túlságosan is meg akarják változtatni a városokat, minél inkább a saját ízlésükhöz igazítani törekszenek a városképet. Lyautey igyekezett a lehető legkevésbé látható gyarmatosító lenni. Megértette, hogy egy gyarmatosított népnek fontos olyan atmoszféra megteremtése, ami egyfajta menedéket jelent a megalázó, történelmi vereség elől. A túlzott „európaizálás” csak még inkább erősítette a marokkóiakban a leigázottság, elnyomás érzetét. Fontosnak tartotta, hogy a marokkóiak otthon érezzék magukat a városaikban, ne csak megtűrt emigránsokként lézengjenek az utcákon.

Több ezzel kapcsolatos intézkedést is hozott. Megvédte a régi történelmi épületeket, védett zónákat hozott létre, ahol nem lehetett új épületeket emelni régiek helyére. Nem nyúlt a mecsetekhez, temetőkhöz. Nagy figyelmet fordított a kisipar és a kiskereskedelem védelmére. Nem akarta, hogy a városok évszázadok alatt kialakult társadalmi egyensúlya felboruljon.³⁴

Egy „európaizált” arab szerinte nem jó semmire. Ugyanis megszűnik muszlim lenni, de európai sem lesz. Gyökértelemné válik, elveszti népe, városa védelmét, az európaiak pedig

³³ Teyssier: *Lyautey*, 261.

³⁴ Rivet, Daniel: *Quelques propos sur la politique musulmane de Lyautey au Maroc*, 259.

nem fogadják maguk közé. Mindenki maradjon a maga helyén – ez volt a fő elképzelése. A helyiek öltözködésébe sem szólt bele. Rábízta az emberekre, hogy mit viselnek. Szinte rögeszméjévé vált, hogy a marokkóiak igenis maradjanak hűek saját szokásaikhoz és hagyományaikhoz.³⁵

Egy 1920. november 18-án kelt írásában³⁶ Lyautey részletesen kifejti a protektorátus intézményével kapcsolatos gondolatait. Ekkor már nyolc év távlatából, nyolc év gyakorlatának és tapasztalatának birtokában tudja vizsgálni a helyzetet.

Már az első mondatban a változtatások szükségességét emeli ki. A francia kormánynak meg kell változtatnia bennszülött-politikáját; több teret és részvételi lehetőséget kell biztosítani a helyi lakosoknak a közügyekben. Felhívja a figyelmet a világban zajló eseményekre. Nem lehet elszigetelten kezelni Marokkót. Komoly veszélyt lát a kialakult helyzetben. Szerinte nem lehet büntetlenül elvenni egy néptől a szabadságát. Senkinek sem szabad azt hinnie, hogy a marokkói nép nem áll készen a változásra, nagyon is nyitott szemmel figyelik az eseményeket. A franciák megjelenése az országban, majd az azt követő folyamatos és látványosan növekvő európai bevándorlás elég volt ahhoz, hogy felrázza a marokkóiakat, és ráirányítsa figyelmüket rengeteg olyan problémára, amiről eddig nem vettek tudomást. A bevándorlókkal együtt megjelent az országban az európai sajtó, a függetlenség eszméje, a szabad vita gyakorlata.³⁷

Lyautey nagyon fontos szerepet tulajdonított az első világháborúnak. A hirtelen jött háború megsokszorozta a kapcsolódási pontokat. Marokkóiak ezrei mentek Franciaországba, Európába, nemcsak harcolni, hanem például dolgozni a gyárakban. Az európai városokban töltött időt felhasználták arra, hogy megtanulják a francia nyelvet, tájékozódjanak, beszélgessenek, olvassanak. Így új ideológiákkal, eszmékkel gazdagodva térhettek vissza szülőföldjükre. Ezzel párhuzamosan a szomszédos, hasonló helyzetben lévő országokkal is egyre élőbb lett a kapcsolat, s fokozódott a tunéziai és algériai lakosok megjelenése az országban. Az új eszmék szépen lassan mindenhol beszivárogtak.³⁸

Lyautey a marokkói népet különösen alkalmasnak tekintette a fejlődésre. Több helyen is olvashatjuk, hogy őket tartotta a legintelligensebbnek az észak-afrikai népek közül. Egyiptomot, a passzív fellahokkal, a kevésbé energikus Tunéziát és a túl domináns arab elemekkel rendelkező Algériát mind évszázadok óta szétforgácsolt és különböző idegen elnyomás alatt álló országoknak tartotta. Szerinte hiányzik belőlük a természetes ellenálláshoz szükséges szellem. Ezzel szemben Marokkóban valódi államot, igazi népet találhatunk, melyek átmenetek ugyan kisebb, anarchikus válságon, de ez teljesen új keletű és inkább kormányzati, mintsem társadalmi válság volt. Ráadásul ebből a helyzetből is hamar fel tudtak állni, s elég volt néhány év, hogy működő kormány álljon fel, miniszterekkel és európai hatalmakkal kapcsolatot tartó követekkel.³⁹

A városi közigazgatás nagyon erős és jól működő volt – folytatta Lyautey – az egész országban már a protektorátust megelőző években is. A nagy olasz, német és angol kereskedelmi társaságokkal kapcsolatot tartó kereskedőkből kialakult egy erős, felvilágosult és gazdag polgári réteg. Lyautey hozzáteszi még azt is, hogy a nagy többségben berberéből álló népre egyáltalán nem jellemző a „keleti muzulmánok szokásos tehetetlensége”.⁴⁰ Egy

³⁵ Rivet: *Quelques propos*, 260.

³⁶ Lyautey, Pierre: *Lyautey l'Africain*. Tome IV. Paris, 1957. 25–36.

³⁷ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 25–26.

³⁸ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 26.

³⁹ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 26.

⁴⁰ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 26.

nagyon is dolgos, aktív, oktatásra szomjazó, újdonságokra nyitott, a földhöz, tulajdonhoz, kultúrájához erősen kötődő népről beszél. Kiemeli, hogy ez esetben nem egy passzív, barbár, primitív néppel áll szemben Franciaország. Úgy véli, bármilyen rossz lépésért, ügyetlen manőverért gyorsan és drágán meg fog fizetni a francia állam. A betelepült európaiak csak gyenge kisebbséget alkotnak, nincs elég erejük az esetleges ellenállásra. Nem lenne szabad hagyni, hogy növekedjen a marokkói népben az elégedetlenség.⁴¹

A francia jelenlét az országban a protektorátusi szerződésen alapszik; ám Lyautey felteszi a kérdést: a protektorátusi szerződés szelleme nem pusztán csak fikció-e? Az itt eltöltött nyolc évet vizsgálva lehet-e fejlődésről beszélni, vagy csak stagnálást, még rosszabb esetben – bizonyos szempontból – visszafejlődést tapasztalhatunk?

„A protektorátus egy olyan ország koncepciója, mely megőrzi intézményeit, saját apparátusával önmagát kormányozza és irányítja egy európai nagyhatalom pusztá ellenőrzése alatt. Ez a nagyhatalom látja el külföldi képviselőjét, és általában átveszi a hadsereg és a pénzügyek irányítását, hogy a gazdasági fejlődést elősegítse. Ami dominálja és jellemzi ezt a koncepciót, az az *Ellenőrzés* szemben a *Direkt irányítással*.”⁴²

Hogyan is működik a gyakorlatban a protektorátus intézménye? Lyautey elsőként az uralkodó szerepét veszi nagytó alá. A szultánnak csak látszatszerep jut, nincs semmilyen tényleges hatalma. Csak a nevét adja az intézkedésekhez, de ténylegesen nem dönt semmiről. Lyautey szerint komoly probléma, hogy marokkóiak nem vagy csak nagyon kis számban vesznek részt az állami adminisztrációban. Úgy érzi, minden erre irányuló próbálkozás kudarcba fulladt. Véleménye szerint ez a helyzet teljesen ellentétes a protektorátusi szerződés szellemével, és komoly veszélyeket rejt magában. A helyzet egyre inkább hasonlít a direkt irányításhoz. „Teljes mértékben illúzió azt hinni, hogy a marokkóiak nem veszik észre, hogy tulajdonképpen távol vannak tartva a közügyektől. Szenvednek ettől, és beszélnek róla.”⁴³

Ismételten hangsúlyozza, hogy a marokkói nép mennyire nyitott és kíváncsi a nagyvilágban zajló eseményekre. Egyre közelebb az idő, amikor a fiatalság ráébred erejére. Már érlelődik bennük a cselekvés gondolata. Részt akarnak venni jövőjük formálásában és az ország irányításában. A francia vezetés nem ad elegendő teret az ifjúságnak, így más formában fogják keresni a megoldást. Szervezkednek, igyekeznek csoportokba rendeződni, hogy együtt hallassák hangjukat. Követeléseik között szerepel a független sajtó és az oktatás fejlesztése. A francia jelenlét során titokban különböző csoportok szerveződtek, ahol a fiatalok megbeszélnek egymással a nemzetközi történeteket, igyekeznek magukévá tenni, maguk számára használhatóvá formálni a különböző ideológiákat. Nem kell sok idő, hogy előjőjenek és megmutassák magukat.

Milyen gyakorlati nehézségei vannak Franciaországnak? Elég nyilvánvalók, de Lyautey szerint nem hasztalan őket újra sorba venni. Szerinte a legnagyobb probléma az, hogy a francia állam képviselői nem ismerik az arabokat. A tisztviselők, adminisztrátorok mind Franciaországból jönnek, a tisztek általában Algériából. Senki sem tud arabul, nem elég türelmesek, hogy megismerjék, megértsék a marokkóiakat. Ha működő és gyümölcsöző kapcsolatokat akarnak kiépíteni a helyi lakosokkal, akkor az elején kell kezdeni, és sok-sok türelem kell hozzá. Ez egy unalmas, hosszadalmas munka. Rengeteg mentalitás- és szokásbeli különbség van az arabok és a franciák között. A két nép közötti kapcsolatokat pusztán adminisztratív jellegűek. Ez főleg abból ered, hogy a franciák lenézik az arabokat, jelentéktelen és alsóbbrendű

⁴¹ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 27.

⁴² Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 28. („*Ce qui domine et caractérise cette conception, c'est la formule: Contrôle opposée à la formule: Administration directe.*”)

⁴³ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 29.

fajnak tartják őket, nem szívesen működnek velük együtt. Lyautey szerint ez nem célravezető magatartás. Nem lehet lenézni, semmibe venni egy ambíciókkal teli, önmagát képző, egyre magabiztosabb ifjúságot.⁴⁴

Sürgős változtatásokra van szükség. Tanítani kell a marokkói vezetőket, magát a szultánt is, s meg kell őket ismertetni a francia adminisztrációval. Ne csak távoli szemlélői, hanem résztvevői is legyenek a politikának. Kialakulhatna élő és gyümölcsöző együttműködés a két ország képviselői között. Ösztönözni kell a szultánt is a cselekvésre. Rengeteg olyan terület van, ahol a francia érdekeket nem keresztezné az ő ténykedése. Ilyen például az oktatás fejlesztése, az állami beruházások irányítása. A nép is jobban bízna az uralkodóban, ha látná a pozitív, a mindennapi életre is ható változásokat. Külön figyelmet kellene fordítani az ifjú hercegek nevelésére, hiszen egy nap minden valószínűség szerint az egyikőjük fogja örökölni a trónt. Nagy hiányosság a francia kormány részéről, hogy nem készíti fel őket későbbi szerepük betöltésére. Fiatalkorban lenne a legkönnyebb felébreszteni a szellemüket, kíváncsiságukat pedig a Marokkó fejlődését érintő fontos kérdések felé irányítani.

Külön kitér a nagyvezír személyére, aki a szultán után a legfontosabb vezető az országban. Az ő bevonása a közügyekbe lehetne az első és legjobb lépés a protektorátus igazi gyakorlatának megvalósításához vezető úton. Ő gyakran részt vesz a kormány havonta sorra kerülő ülésein. Tökéletesen ért franciául, beszéli is kicsit, így követni tudja a történéseket.⁴⁵

Ezek mellett ki kell alakítani egy helyi fiatalokból álló kormányzati apparátust. Már most vannak franciául jól beszélő, intelligens, ambiciózus fiatalok, akiket munkára lehetne és kellemes is fogni. „Szólok minden igazgatóhoz, és kérem, hogy keressék meg és alkalmazzák őket, biztosítsanak nekik tisztességes megélhetést, nyissák meg számukra a kínáló munkalehetőségeket.”⁴⁶ Ez hosszú, de gyümölcsöző folyamat lenne. Már az oktatásnál el kell kezdeni, és már a középiskolákban a kívánt szakmák felé kell irányítani a marokkói fiatalságot.⁴⁷

Minden bizonnyal komoly ellenszenvet váltana ki, ha folyamatosan egyre több helyen lecserélnék a franciákat. De Lyautey szerint el kell kezdeni toborozni a helyi utánpótlást, mert így lehet hosszú távon biztosítani a protektorátus működését. A helyiek teljes kizárása csak indulatokat szül és elégedetlenségekhez vezet. Ki kell alakítani egy helyi lakosokból álló elitet, amely szívesen együttműködik a franciákkal.⁴⁸

Végül Lyautey ír még a sajtóról is, ami egyelőre nem lehet teljesen független. Az ország egyharmada még nem áll a franciák ellenőrzése alatt, így különösen fontosnak tartja a megjelenő összes újság ellenőrzését.⁴⁹

Lyautey mint világlátott, művelt ember megérezte a változások szelét. Figyelemmel kísérte nemcsak a rábizott Marokkó, hanem a nagyvilág eseményeit is. Láta, hogy Tunézia és Algéria már mozgolódik. „Megbocsáthatatlan lenne elszenderednünk Marokkóban, és azt képzelni, hogy még hosszasan elkerülhetjük a jelenlegi helyzet következményeit. A legjobb áthidaló megoldás az, ha minél hamarabb lehetőséget adunk a marokkói elitnek a fejlődésre, a maga módján, időben kielégítve az amúgy is megkerülhetetlen törekvéseket. Mindezt úgy, hogy közben felvállaljuk a gyám, egyfajta »nagy testvér« szerepét, akivel a marokkói elitnek érdeke kapcsolatban maradni. A cél nem a porhintés, hanem egy nemzet létrehozása – egy olyan nemzeté, melynek felemelkedése a mi védnökségünk, a mi irányításunk alatt, a mi

⁴⁴ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 30–31.

⁴⁵ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 31–32.

⁴⁶ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 32.

⁴⁷ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 32–33.

⁴⁸ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 33.

⁴⁹ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 35.

hasznunkra történik. Veszedelmes képzelgés lenne azt gondolnunk, hogy ezt a nemzetet a végtelenségig kezünkben tarthatjuk törekeny és gyenge megszállásunkkal.”⁵⁰

Összegzésként megállapítható, hogy 19. századi – elsősorban francia – gyarmatosítási vállalkozásokat ismerők számára Hubert Lyautey őszinte érdeklődése és más kultúrák iránti nyitottsága üdítő színfoltot jelent. Számos kor- és vezetőtársával ellentétben felismerte, hogy a régi típusú gyarmatosítás nem tartható fenn. Sokan pusztán átmenetként tekintettek a protektorátus intézményére, amely előkészítheti a közvetlen irányítást; ő a hosszú távú lehetőséget látta benne, egy újfajta módot a francia gyarmatbirodalom bővítésére és fenntartására. Végül valóban átmenet lett belőle, de immár a teljes függetlenség felé.

---

⁵⁰ Lyautey: *Lyautey l'Africain*, 36.